

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (V.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

KÖZSÉGI NÉPISKOLÁINK SZERVEZETE ÉS HATÓSÁGAI

Népiskoláink szervezetéről a népoktatási törvény megszavazásáig nem kellett külön beszélni. Minden idevonatkozó rendelet pontosan meghatározta a nagyvárosban a négy- vagy háromtanítós, a mezővárosokban a kéttanítós és a falvakban az egytanítós elemi iskolát. A népoktatási törvény a tankötelezettség törvényesítésével nem tesz különbséget a városi és falusi oktatás között és kimondja a hatosztályú mindennapi elemi és a háromosztályú ismétlőiskola kötelező látogatását a 6—15. életévet betöltő életkorig. Hogy a gyakorlatban ez nem minden esetben történt így, azért a saját érdekeit védelmező osztálytársadalom a felelős.

A kötelező elemi népoktatást a népoktatási törvény két részre osztotta (a 48 §): hatosztályú mindennapi iskolára, a 6—12. életévüket és a háromosztályú ismétlőiskolára a 12—15. életévüket betöltött gyermekek részére. A heti órák száma a mindennapi iskolában legalább 20, legfeljebb 25 lehet, beleértve a hit- és erkölcsstant, de nem értve ide a testgyakorlatot és a mezőgazdasági vagy kertészeti gyakorlatokat. Az ismétlőiskolában hetenként télen 5, nyáron 2 óra kötelező (52 §). Azok a tanulók, akik tovább folytatják tanulmányaikat, a 4. osztály befejezése után felsőbb iskolákba iratkozhatnak, de két évig kötelesek oda járni.

Elvben a népoktatás a hatosztályú mindennapi kötelező népiskolán alapult, a nép széles rétegét azonban legfeljebb csak a négy elemi osztály érdekelte. Különben is a négy elemi osztályra épült fel a polgári és a középiskola is. Ebből pedig az a visszás helyzet alakult ki országszerte, hogy a hatosztályú mindennapi elemi iskola alapjában négyosztályúra sorvadt. Hozzájárult ehhez ugyan még az iskola és a tanítóhiány, a tankötelezettség betartásának elnéző kezelése és az iskolahálózat kibővítéséhez, korszerűsítéséhez hiányzó anyagi alap. Nehezen tört utat magának a nagy magyar tanügyi parlagon a hatosztályú mindennapi elemi iskola, még az állami tanítóképző szerves részét képező gyakorló iskolákban is. Szabadkán az 1871-ben megnyitott állami tanítóképezde gyakorlóiskolája harminc évig négyosztályúként működött, és csak 1901-ben fejlesztették hatosztályúvá.¹⁵⁰ Gyakrabban szervezik meg a hatosztályú mindennapi elemi iskolát a falvakban, mint a polgári és a középiskolával rendelkező városokban. Hasonló a helyzet az ismétlőiskolákkal is.

A századfordulón elszaporodott polgári leány- és fiúiskolák a városokban és nagyobb községekben sok tanköteles gyermeket írtak be a négy elemi elvégzése után. Sokan ezek közül már a felsőbb iskolák I. osztályaiból kimaradtak, lemorzsolódtak, az elemi iskola felsőbb osztályaiba azonban kevesen tértek vissza, bár a népoktatási törvény szerint még iskolakötelesek voltak.

Már említettük az elemi népiskolák átszervezését. Szabadkán csak a beltéri iskolát szervezték ötosztályúvá 1869-ben a népoktatási törvény életbelépése után. A város ideiglenesnek látszó intézkedése a körülmények folytán állandó jelleget öltött. A tízezer tanköteles gyermeket számláló városban az elemi népiskola előírt V. és VI. osztályait tanulók hiányában alig lehetett megnyitni. A városi iskolákban még az 1883/84. tanévben is csak a beltéri iskolában nyithatták meg az V. osztályt 20 tanulóval.¹⁵¹ Az 1901/2. tanévben a város 5 községi iskolájában vezettek V. és VI. osztályt összevont formában. Három iskolában külön tanító vezette az V. és VI. osztályt, kettőben pedig a III. és IV. osztályhoz kapcsolták azokat egy-egy tanító vezetése alatt. Az ötödik osztályokba 151, a hatodik osztályokba pedig 44 tanuló iratkozott be ebben a tanévben.¹⁵²

Legfőbb okait a szabadkai népiskolák V. és VI. osztályai hiányának a tanulmányi körülményekben, a beiratkozás rendetlenségében, a városban megnyílt polgári iskolákban és gimnáziumokban kell keresni.

Századunk elejéig a városban és tanyavilágában nem volt elegendő iskolaépület. A tankötelezettséget, bármilyen enyhén kezelte is azt a város éppen az iskolai férőhely hiányából kifolyólag, a felettes hatóságok követelésére időről időre meg kellett szigorítani. Ez pedig azzal járt, hogy az iskolákba egyre több tanuló iratkozott be. Különösen az I. osztályokban növekedett a tanulók létszáma. Így egy-egy tanítóra 120—130 tanuló jutott. Ekkora létszámmal még a legügyesebb tanító sem tudta a kívánt eredményt elérni. Nem fejezhette be időre az előírt tananyagot, s így a rendszeresen iskolába járó gyermekeknek is két év kellett az I. osztály eredményes elvégzésére. A beteges vagy rendszertelenül iskolába járó gyermekek ennek következtében még a századforduló idején is négy évig is elüldögéltek az első osztályban. Emiatt, mire a II., III. esetleg a IV. osztályba eljutottak volna, nagy részüknél elmúlt a mindennapi iskolakötelezettség kora, anélkül, hogy az V. és VI. osztályról hallottak volna. Ugyanakkor a szülők sok esetben 8, 9, sőt 10 éves korukban íratták be gyermeküket az iskolába. A későn beiratkozott gyermekek semmiiféleképpen sem juthattak az elemi iskola felsőbb osztályaiba, sok esetben még a másodikkba sem.

A városban működő gimnázium, majd a megnyitott polgári iskolák egyre nagyobb számú tanköteles gyermeket öleltek fel. 1901-ben 1427 tanköteles gyermek iratkozott a felsőbb iskolákba és így továbbtanulással tesznek eleget tankötelezettségüknek.¹⁵³

Az iskolaszervezés egyik legnagyobb akadálya az iskola és tanítóihiány. Országos jelenség ez. Még a leggazdagabb városok sem rendelkeztek elegendő iskolai férőhellyel és kellő számú tanítóval. A kedvezőtlen iskolaviszonyok a népoktatási törvény életbelépésével megteremtették a még ma is jól ismert osztatlan iskolarendszert, amely az egész országban elterjedt. 1911-ben, amikor már az iskolák száma is érezhetően megnövekedett, a tanítóképzőkből pedig tömegesen kerültek ki az okleveles tanítók, az ország 16 455 elemi népiskolája közül 10 357, vagyis az elemi iskolák 63⁰/₀ osztatlan iskola volt.¹⁵⁴

Az osztatlan iskolában egy tanító vezet valamennyi osztályt; ha csak néhány osztályt vannak össze egy-egy tanító vezetésével, az a részben osztott iskola; ha pedig minden osztálynak külön tanítója van, az a teljesen osztott iskola.

Szabadkán, ahol az iskolai férőhely bővülése csak az I. világháborút megelőző években oldotta meg némileg a tanköteles gyermekek befogadásának kérdését, a múlt század végéig csak a beltéri fiúiskola volt osztott. Itt minden osztályt külön tanító vezetett. 1884-ben a városi iskolákban 69 osztályban 40 tanító dolgozott osztott és részben osztott tagozatokon. A 16 tanyai iskola közül valamennyi osztatlan iskolaként működött.¹⁵⁵

A kilencvenes években megkezdett iskolaépítés a városban kedvezően hatott a részben osztott iskolák kiküszöbölésére. A tanyavilágban távolról sem oldódott meg ez a probléma, nem is ez volt a cél, mégis bizonyos javulás útjára érezhető. A községi elemi iskolák ebben az évben 37 iskolaépületben dolgoztak a következő beosztással:

I. II. III. IV. V—VI.					I—II. III—IV. I—IV. III—VI.			
városi iskolák osztályai					tanyai iskolák osztályai			
25	18	13	8	3	4	2	24	2

A városi községi népiskolákban tehát a három V—VI. osztályon kívül minden osztályt külön vezettek, míg a 32 tanyai iskola közül 24 osztatlan, 8 pedig részben osztott.¹⁵⁶ Változásra ezen a téren főleg a tanyai iskolákban került sor az újabb iskolaépületek felépítésével és a tanyavilág lélekszámának növekedésével az I. világháború körül. Ekkorra kialakultak a tanyai központok és emelkedett a tankötelezettek száma. Egyes ilyen tanyai központokban szűkeknek bizonyultak a tanyai központi iskolák, és egy tanító már nem volt képes vezetni a nagyszámú gyermekereget. Néhány iskolát ki kellett bővíteni és minden tanyai központi iskolában a tanítók számát kettőre, sőt a tompai iskolában háromra emelni.¹⁵⁷ Ezzel viszont megnőtt a tanyavilágban is a részben osztott iskolák száma, ami kihatással volt

a tanulmányi eredményekre. A tankötelezettség erélyesebb végrehajtásával növekedett a beiskolázottak száma, ami viszont maga után vonta a városban is a tanítók számának növelését.

Külön kell megemlíteni a mindennapi elemi iskolák között az egészségügyi szempontból megszervezett trachomások iskoláját. A szembetegség elterjedése készítette az iskolai hatóságokat a trachomában megbetegedett gyermekek különválasztására. Két városi tanintézetben a mlakai és a jaszibarai iskolában összpontosították 1907-ben a trachomában szenvedő gyermekeket, ahol állandó orvosi felügyelet mellett végezték iskolájukat. A trachomások elemi iskolája semmiben sem különbözött a többi elemi iskolától. A szembetegség csökkenésével a jaszibarai iskolából a beteg tanulókat a mlakai iskolába irányították, ahol még a két világháború között is fennállt a trachomás iskola a szembetegség teljes kiküszöböléséig.

A népoktatási törvény 48. §-a két tanfolyamra osztotta a kötelező elemi népiskolát. A hat évig tartó mindennapi és a hároméves ismétlőiskolára. A 12 évnél idősebb gyermekek is általában azok, kik a mindennapi iskola tanfolyamát befejezték, kötelesek voltak ismétlőiskolába járni. A törvény ugyancsak az általános jellegű ismétlőiskolák látogatását irányozta elő, de a tökéletes termelés hatására megindult mezőgazdasági föllendülés a század vége felé már az ismétlőiskolától is többet követel. Létrejötték tehát az ún. szakosított ismétlőiskolák, amelyek közül ebben az ismert mezőgazdasági központban a mezőgazdaság felé irányuló ismétlőiskolákat kezdték bevezetni.

Sokáig nem tudta a város népszerűsíteni az általános ismétlőiskolákat. Szervezésük még a század végén is csak kezdeti állapotban volt. A belterületi iskolákban az 1902/3. tanévben csak négy ilyen általános irányú elemi iskola működött. Pedig a népoktatási törvény helyesen határozta meg célukat, azzal, hogy a mindennapi iskolában szerzett ismereteket felfrissítsék, kiegészítsék és gyakorlatilag alkalmazzák. Az ismétlő- vagy továbbképző iskolák kiegészítő részét képezték a mindennapi iskoláknak.

Szabadkán az ismétlőiskolákat a városi elemi iskolákban nem lehetett tömegesíteni. De hogy a város eleget tegyen a törvényes követelményeknek, a tanyai iskolákban szervezi meg őket. Minden tanyai iskolában a mindennapi iskola mellett működött az általános ismétlőiskola. 1902/3-ban a 29 tanyai iskolában ugyanannyi általános ismétlőiskolát mutat ki a statisztika. Nem szól a kimutatás az ismétlőiskolákat látogató tanulók létszámáról, noha a felügyelő elemi iskolai igazgató ez évi jelentésében a tanyai iskolákban 2068 tanuló köteles látogatni őket. Ezt a számot a rendszeresen látogatók száma minden bizonnyal távolról sem érte el. Hiszen ha a 6—12. éves gyermekek nagyrészt felhasználták a mezőgazdasági munkálatokban, akkor a 12—15 éveseket méginkább.

Bár a város az általános ismétlőiskolákat megszervezte, azoknak munkáját nem nagyon értékelte. Felmérve a város gazdasági életében a mezőgazdaság súlyát, már a 70-es években kísérleteket tett egy

önálló mezőgazdasági szakiskola megnyitására, hogy megfelelő szakképzettségű gazdaszokot neveljen kiterjedt határa korszerű megművelésére, állatállományának nemesítésére és — a szokványos búza- és kukoricatermelés mellett — a jobban jövedelmező ipari növények meghonosítására. Ha Szabadkán volt iskola, melyet a város anyagilag a társadalmi igényeket megfelelően felkarolt, akkor az a mezőgazdasági szakiskola lett volna. Ezekben az években nem tudta megnyitni és újabb kérelmezésére csak 1898-ban kapott engedélyt annak megnyitására.¹⁵⁸ Palicson nyitották meg ezt az új szakiskolát földművesiskola néven ekkor, amikor a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az 1896-ban kibocsátott, 60 704. számú rendeletével előindította a gazdasági továbbképző népiskolák megszervezését.¹⁵⁹ Megnyitva a palicsi földművesiskolát, ahol csak korlátozott számban helyezhettek el tanulókat, a város aktívan szorgalmazta a gazdasági továbbképző népiskolák megnyitását. A városi tanács több közgyűlésén foglalkozott ezeknek az iskoláknak a város belterületi iskoláiban való megnyitásával. Törekvései inkább a tanyai iskolákban jártak eredményel. Maga a tanyavilág népe is úgy viszonyult ezekhez az iskolákhoz, hogy azok számára valójában sok újat hozna, és gyermekeit szívesebben küldte ide, mint az általános ismétlőiskolába. Hamarosan meg is mutatkozott az eredmény, mert 1912-ben a város belterületén 6, a külterületeken pedig 72 tanító kapott alkalmazást mindennapi elfoglaltsága mellett a gazdasági továbbképző népiskolákban. A gazdasági népiskola célját a minisztérium úgy határozta meg, hogy a kötelező felső népiskola továbbképző tagozata ne csupán az általános irányú műveltségét fejlessze, hanem bizonyos szakműveltséggel előkészítsen a gyermekekre váró életpálya minél tökéletesebb betöltésére. Az elemi oktatás felső tagozata tehát legyen szakirányú. Mivel pedig az ország lakosságának túlnyomó része földművelő, és éppen a földművelőlakosság iskolázása túlnyomó részben az elemi népoktatás körében maradt, az alsó fokú szakiskolák közül a mezőgazdasági irányúaknak van nagy jelentőségük. Ezek az iskolák három évfolyamosak. A tanév 8—10 hónapig tart és az oktatás ingyenes. A szorgalmi idő a téli időszakban (november 1.—március 31-ig) heti 2 félnap, összesen 7 órával, nyári időszakban heti 1 félnap, négy órával a mindennapi elemi iskola szünnapján. A tanítás rendszerint a népiskola helységeiben folyik, télen inkább elméleti, nyáron pedig gyakorlati téren. 1902-ben, mivel ezek az iskolák nagyobb megértésre találtak a széles néprétegekben, a minisztérium újabb rendeletével szabályozta és a helyi viszonyokhoz alkalmazta azokat, az itt dolgozó népiskolai tanítókat pedig külön a gazdasági tárgyaknak megfelelő tanfolyamokon képezte ki.

Nagyban elősegítették a gazdasági továbbképzőiskolák gyakorlati munkáját az iskolafenntartók által biztosított iskolatermek, főleg a falusi és tanyai iskolákban. Minden szabadkai külterületi iskola meghatározott nagyságú kerttel rendelkezett, amit a belterületi iskoláknál már nehezebben lehetett biztosítani. Ezek a kötelező továbbképző gazdasági ismétlőiskolák sokban hozzájárultak a korszerű gazdálkodás fellelindítéséhez.

Községi népiskoláink terebélyes hálózatát a népoktatási törvényben előírt népiskolai hatósági szervek irányították. A népoktatási törvény újjászervezte a népoktatásügy eddig ismert hatósági szerveit. Megyék szerint tankerületekre osztotta fel az országot. Minden tankerület élére tanfelügyelőt állított és megszervezte a megyei iskolai tanácsot. A megyei iskolai tanács — élén a tanfelügyelővel — gondoskodott a megye népműveléséről.

A tanfelügyelők rendszerint nem voltak szakemberek. Legtöbbször a közigazgatás más területein kevésbé alkalmazható pártfogoltak, majd a század végétől főleg jogászok kerültek a tanfelügyelőségek élére. A pedagógusok, amennyiben beengedték őket a tanfelügyelőségre, legfeljebb segédtanfelügyelők lehettek és vezető állásba ritkán kerültek. A szaktudás tehát a legtöbb tanfelügyelőségen háttérbe szorult.

Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelőségének székhelye Zomborban volt. 1898-ban a közoktatásügyi minisztérium Szabadka, Baja, Újvidék szabad királyi városok részére külön tanfelügyelőséget szervezett, és székhelyéül Szabadkát jelölte ki. A szabadkai tanfelügyelőség élére pedagógus került, aki mint kiváló szakember tíz éven át a zombori megyei tanfelügyelőség segédtanfelügyelőjeként működött.¹⁶⁰ Alig háromévi működés után a szabadkai tanfelügyelőség megszűnt.

A népiskolák helyi hatóságait az eddigi iskolai bizottmányok helyett — a népoktatási törvény értelmében — az iskolaszékek képviselték. Az iskolaszékek gondoskodtak a tanítók megválasztásáról, javadalmuk biztosításáról, az iskola anyagi ügyeinek kezeléséről, a tankötelezettség és szorgalmi idő ellenőrzéséről, vagyis az iskola egész életéről, kivéve a tanulmányi ügyeket, melyek a tanfelügyelőség hatáskörébe tartoztak. A szabadkai iskolaszéket 1869-ben választották meg. Előbb 30 tagból állott, később 42-re emelkedett tagjainak száma. Tagjait a városi tanács közgyűlésén választották meg a város kiemelkedő polgárai közül. A törvény értelmében az igazgató-tanító hivatalból tagja az iskolaszéknek. A tantestület pedig külön választja meg saját képviselőit, 5 tanító után egyet, 15 után kettőt, 30 után hármat. Az iskolaszék elnöke Szabadkán a polgármester.

Szabadka iskolaügyeinek elmaradottságából, majd a városban kialakult pártpolitikai élet fonákságaiból kifolyólag az iskolaszék — habár az iskolák és tanítók számának növelésében eredményesen tevékenykedett — állandó célpontja volt a különböző bírálatoknak. Munkájában voltak mulasztások, melyek lényegesen kihatottak a város közoktatási politikájára. Ezeknek egyike a nemzetiségek tanítási nyelvének megoldatlansága, a fokozott magyarosítás, ugyanakkor javára kell írni, hogy a város gazdasági fellemdülésével igyekezett megoldani az iskolai férőhely kérdését, nem kis eredménnyel.

Külön gondot okozott az iskolaszéknek, vele együtt a városnak, a népiskolák igazgatói állása, amelyet a népoktatási törvény külön nem rendezett, hanem azt az iskolaszékre bízta. Az iskolaszék mint

tantestület nem végezhetette az igazgatói teendőket, és a városi tanács közgyűlésének beleegyezésével újból megszervezték a népiskolai igazgatói állást,¹⁶¹ amit a belügy- és a közoktatásügyi minisztérium is jóváhagyott.

1872. január 25-én a városi tanács közgyűlése megválasztotta a város területén levő népiskolák igazgatóját, akit a belügyminiszter az 1872-ben kiadott 5416. számú leirata alapján kötelez a »népiskolai igazgató teendői és hatásköre« címen kiadott utasítás betartására. Az utasítás szerint az iskolaszék a város területén levő népiskolák igazgatását a népiskolai igazgató által gyakorolja. Igazgató csak szakkképzett egyén lehet, aki az iskolák pedagógiai, közigazgatási irányítását végzi. A városi iskolákat kéthetenként, a tanyaiakat pedig havonta köteles jelentéstétel mellett meglátogatni.

Szabadkai viszonylatban, ahol a népiskolák száma már ekkor jóval meghaladta az ötvenet, elhelyezésük pedig a városban és a tanyákon nagy területet ölelt fel, az igazgatói munka előírásos elvégzése nagy megterhelést jelentett. Egy ember azt egyedül képtelen volt szabályosan elvégezni. 1885-ben az iskolaszék javaslatára a városi tanács segédmunkaerőt engedélyezett a népiskolai igazgató mellé egy helyettes tanító személyében, aki az adminisztrációs munkát végezte és — ha szükség volt rá — helyettesítette a megbetegedett tanítót a városi iskolákban.¹⁶² Az igazgató így csak pedagógiai kérdésekkel foglalkozott, valójában többet tehetett az oktatás minőségi feljavításával.

Ahogy az iskolák és a tanítók száma növekedett és a fejlődő pedagógiai igények fokozódtak, a szabadkai népiskolai igazgató munkája is növekedett. A 90-es években megsokasodott városi iskolák és a megnövekedett tanyai iskolák száma a tanintézetek igazgatásának átszervezéséhez vezetett. Az igazgatói munkát meg kellett osztani és a város területén újabb igazgatóságokat kellett szervezni. 1894-ben a város 13 iskolaterületét négy igazgatóságra osztották fel, élükön egy egy igazgató-tanítóval.¹⁶³ Míg a népiskolák igazgatója fel volt mentve az osztályvezetés alól, az igazgató-tanító osztályt vezetett és emellett végezte az igazgatói teendőket, amiért külön díjazták.

Három évvel később 1897-ben újabb négy igazgató-tanítói állást szervezett a városi bel- és külterületi iskolák irányítására.¹⁶⁴ Ekkor merült fel a városban a népiskola felügyelő igazgatói állása megszervezésének kérdése. Az új állás megszervezését az 1898-ban megalakult szabadkai tanfelügyelőség egy időre háttérbe szorította, 1901-ben azonban megszervezték. A felügyelő igazgató hatáskörét a közoktatásügyi minisztérium határozta meg azzal, hogy ellenőrzi az igazgató-tanítók munkáját. Ezért is szűnt meg lényegében a szabadkai tanfelügyelőség, mert a felügyelő-igazgató alapján hasonló munkát végzett.

Lényegesebb változás sem a népiskolák, sem a népiskolai hatóságok szervezésében az I. világháború befejezéséig nem történt városunkban.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

150. Pálincás József: *A szabadkai tanítóképző történetéből. A tanítóképzés 100 éve Szabadkán.* 1972. 59.
151. *Szabadka szab. kir. város összes községi elemi népiskoláinak értesítője az 1883/84. tanév végén.* Szabadka, 1884. 28.
152. *Szabadka szab. kir. város bel- és külterületi községi (és általános ismétlő) iskoláinak értesítője az 1901/2. tanévre.* Szabadka, 1902.
153. U.o.
154. *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920.* Budapest, 1962. 21.
155. *Szabadka szab. kir. város összes községi népiskoláinak értesítője az 1883/84. tanév végén.* Szabadka, 1884.
156. *Szabadka szab. kir. város bel- és külterületi községi elemi (és általános ismétlő) iskoláinak értesítője az 1901/2. tanévről.* Szabadka, 1902.
157. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács jk. 1914. 103/6292.
158. Dr. Bíró Károly: I.m. 115.
159. Somogyi József: I.m. 59.
160. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács 1898. okt. 20. jk. 463/12241.
161. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács 1871. nov. 23—29. jk. 334 s.
162. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács 1885. május 27—28. jk. 6103/188.
163. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács 1894. január 5. jk. 5/490.
164. *Szabadkai Történelmi Levéltár.* Városi tanács 1897. december 14. jk. 599/21415.

